

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

15

Jan Sawicki

Mykolas Rōmeris ir buvusios

*Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
žemių tautinės problemos*

1999

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

15

Jan Sawicki

*Mykolas Römeris ir buvusios
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
žemių tautinės problemos*

VILNIUS

1999

UDK 947.45
Li-191

REDAKCIŅĒ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas
Giedrius Subačius

Iš lenkų kalbos vertė
Irena Tumelytė

Redakcinė kolegija dėkoja
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutui
bei Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-752-52-3

© *Jan Sawicki*, 1998
© Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 1999
© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999
© Vertimas į lietuvių kalbą – *Irena Tumelytė*, 1999
© Eugrimas, 1999

TURINYS

Pratarmė	7
Įvadas	9
I. MYKOLO RÖMERIO GYVENIMO KELIAS	15
1. Vaikystė ir jaunystė	15
2. „Krajovců“ Vilniuje	23
3. Karų ir revoliucijų sukuryje	35
4. Lietuvos valstybės tarnyboje	51
II. MYKOLAS RÖMERIS IR BUVUSIOS LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS ŽEMIŲ TAUTINĖS PROBLEMOS	76
1. XIX a.–XX a. pradžios lenkų politinės minties atstovų požiūris į istorinės Lietuvos žemių tautines problemas	76
2. Mykolas Römeris ir Abiejų Tautų Respublikos paveldas	80
3. Apie buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių nevienalytiškumą	88
4. Lietuva karo meto Mykolo Römerio koncepcijose	110
III. TAUTINĖS PROBLEMOS TARPUKARIO EUROPOJE IR LIETUVOS TAUTINĖJE VALSTYBĖJE	135
1. Tautinis klausimas Europoje po 1918 metų	135
2. Tarpukario laikotarpio Lietuvos Respublikos tautinės problemos	142
IV. NUO LIETUVIŲ IR LENKŲ TAUTINĖS SAVIMONĖS „DVILAIPSNISKUMO“ IKI „DVILYPUMO“. MYKOLO RÖMERIO TAUTINĖS SAVIMONĖS POKYČIAI	161
Pabaigos žodis	174
Trumpinimų sąrašas	177
Streszczenie	178
Asmenvardžių rodyklė	184
Vietovardžių rodyklė	189

Šie teiginiai pranašavo naują istorinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių lenkų politinės minties etapą. Šalia tradicinės federacijos idėjos vis labiau ryškėjo nauja koncepcija, kuri „po kelerių metų apibrėš Lenkijos politiką kaimynės Lietuvos atžvilgiu“¹⁴⁹.

4. Lietuva karo meto Mykolo Römerio koncepcijose

Prasidėjus Pasauliniam karui, padaugėjo skirtingų požiūrių į istorinės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių ateitį. M.Römerio idealas išliko savarankiška Lietuva, bet jis negalėjo aiškiai nurodyti, kaip tą tikslą pasiekti. Pradžioje buvo linkęs tikėti demokratinėmis permainomis naujojoje pokario Rusijoje, todėl aktyviai dalyvavo akcijoje už Lietuvos autonomiją Rusijos sudėtyje. Bet, bendraudamas su Rusijos demokratais, pradėjo manyti, kad nėra vilties demokratizuoti Rusijos valstybę, kurioje, kaip manė, anksčiau ar vėliau susiformuos „aiškiai imperialistinė tautinė buržuazinė santvarka“. Kita vertus, plito įsitikinimas, kad naujojoje Europoje Rusija nebeturės lemiamos įtakos¹⁵⁰. 1914 metų rugpjūčio mėnesį M.Römeris *Dienoraštyje* pažymėjo: „Po karo, netgi Vokietijai pralaimėjus, arbitras bus Europa, bet tikrai ne Rusija, nes ne ji nugalės. Taip susiklosčius santykiams Europoje, labai galimas daiktas, kad, duok Dieve, Lenkija iškovos nepriklausomybę“¹⁵¹. Taigi savaime kilo poreikis platesnėje politinėje arenoje paskelbti Lietuvos siekimą atsiskirti nuo Rusijos. M. Römeris manė, kad naudingiausia būtų Lietuvos reikalą susieti su Lenkijos reikalu ir iškelti „senos–naujos“ Respublikos atkūrimo šūkį. Šis šūkis, jo manymu, būtų Rytų Europos tautų išsivadavimo taranas“¹⁵².

Nepriklausomos Lietuvos ir Lenkijos federacinės valstybės idėją pirmą kartą paskelbė Witoldo Abramowicziaus vadovaujama lenkų demokratų grupė¹⁵³. Su šiuo šūkiu jie kreipėsi į lietuvių kairiuosius, bet nesu-

¹⁴⁹ P.Łossowski, „Litewski ruch narodowy“, p. 157.

¹⁵⁰ M.Römer, *Dziennik*, t. 4, p. 171, 183.

¹⁵¹ Ten pat, p. 190.

¹⁵² Ten pat, p. 315, 399.

¹⁵³ M.Römeris skeptiškai vertino galimybę įgyvendinti šį šūkį. Jis rašė: „ši nepriklausomybė turbūt nebus Lietuvos nepriklausomybė, nes jeigu ir yra tikimybė laimėti, tai yra pirmiausia tikimybė susikurti Lenkijai, o ne federacinei valstybei“, ten pat, p. 365.

laukė jų pritarimo¹⁵⁴. Tuo tarpu ryškėjant perspektyvai, kad Lenkija atgaus nepriklausomybę, ir laukiant naujų politinių sprendimų senosiose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse, suartėjo Vilniaus demokratų, tautinių socialistų ir dalies buvusių tautinių demokratų (endekų) pozicijos, siekiant Lenkijos ir Lietuvos nepriklausomybės „federacinėje Rytų Europos Respublikoje“¹⁵⁵. Ši formuluotė, žinoma, buvo trijų politinių kryptių kompromiso rezultatas. Juliuszas Bardachas teisingai pastebi, kad pozicijų suartėjimas nereiškė konsolidacijos¹⁵⁶, nes išliko šių kryptių skirtumai. M.Römeris rašė: „Labai galimas daiktas, kad ir idėjinės bendro šūkio prielaidos, ir konkretūs jo motyvai labai skyrėsi“¹⁵⁷. Tuo labiau, kad federacijos šūkis buvo dažnai sutapatinamas su unijos idėja, į kurią linko įvairios Lietuvos ir Baltarusijos politinės grupuotės, tarp jų, kaip rašo Janas Jurkiewiczzius, ir tie politiniai sluoksniai, kurie reiškė inkorporavimo tendencijas¹⁵⁸.

M.Römeris, būdamas visiškos Lietuvos nepriklausomybės šalininkas, nematė Lietuvoje jėgų, kurios galėtų tai įgyvendinti¹⁵⁹. Todėl manė, kad realiausias būdas „pasiekti šį idealą arba prie jo priartėti būtų senosios Lenkijos ir Lietuvos valstybės nuo jūros iki jūros [...] arba bent iki Karpatų atkūrimas“. Manė, kad ši valstybė būtų kaip nauja Austrija¹⁶⁰. Analizuodamas jėgų santykį šios valstybės viduje, padarė išvadą, kad „joje turėtų išryškėti „federalizmo tendencijos, kurios anksčiau ar vėliau suskaldytų bendrą valstybę į nepriklausomas tautines valstybes: Lenkiją, Lietuvą, Ukrainą, Baltarusiją ir galbūt Latviją. Taigi Respublika arba bent Lenkija nuo jūros iki jūros būtų Lenkijos, Lietuvos ir Rusios tautų išsi-

¹⁵⁴ Ten pat, p. 251.

¹⁵⁵ Ten pat, p. 333.

¹⁵⁶ J.Bardach, „Krajowcy, federaliści, inkorporacjoniści“, p. 270.

¹⁵⁷ M.Römer, *Dziennik*, t. 4, p. 334.

¹⁵⁸ J.Jurkiewicz, „Polsko-litewska ‘wojna nie wojna’“, p. 161, 20 išnaša.

¹⁵⁹ Dienoraštyje rašė: „Mes, demokratai, reiškiantys vadinamąjį krašto nusistatymą, vertiname federacinės Respublikos nuo jūros iki jūros šūkį kaip būdą įkūnyti Lietuvos didybę laisvai susijungiant su broliškomis tautomis, kurias irgi pavergė Rusija. Mums, lenkams, Lenkijos laisvė ir nepriklausomybė savaime brangi, mes, lenkų tautos sūnūs, dėl Lenkijos nepriklausomybės turime padaryti viską, bet, būdami Lietuvos piliečiai, negalime siekti, kad ji būtų prijungta prie Lenkijos“, M.Römer, *Dziennik*, t. 4, p. 334.

¹⁶⁰ Ten pat, p. 332. Prieškario Austrijos daugiatautės valstybės modelį laikė artimiausiu „Vidurio ir Rytų Europos tautų kultūros idealams“, ten pat, p. 144.

vadavimo įrankis, laisvės indas ir taranas, kuris galėtų suskaldyti baisų Maskvos įkūnytą Rytų godumą [...]. Nėra jokios abejonės, – teigė optimistiškai, – jog vos atsiradus realių galimybių Lietuvos ir Rusijos žemėms atsiskirti nuo Rusijos ir sukurti naują bendrą valstybę – senąją Respubliką nuo jūros iki jūros, – lietuviai, kaip ir ukrainiečiai ir baltarusiai, ir galbūt latviai tautininkai, ne tik įsiklausytų į šią idėją, bet ir aktyviai ją paremtų“¹⁶¹. M. Römeris manė, kad ne mažiau svarbu įtikinti politikus prie Vyslos pritarti Respublikos idėjai. Jau savo 1915 metų rugpjūčio mėnesio memoriale Vyriausiajam tautiniam komitetui apie perspektyvas sujungti Lenkijos reikalą su buvusių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių likimu rašė: „atmetus nesidomėjimo Lietuva pozicija, lieka tokia nepriklausomos Lenkijos santykių su Lietuva alternatyva: arba atgaivinta Jogailaičių idėja kurti laisvos Lenkijos ir laisvos Lietuvos sąjungą, arba Lenkijos valstybinis imperializmas, inkorporuojant Lietuvą į Lenkijos valstybę. Kitos išeities nėra“. Svarstydamas šias dvi galimybes, labiau pritarė pirmajai: „Jogailaičių laisvos Lenkijos ir laisvos Lietuvos laisva sąjunga (federacija arba unija) geriausiai išreiškia istorinį teisingumą, turi tvirtą tradicijomis paremtą pagrindą, atitinka Lietuvoje susiformavusius kitokių santykius negu Lenkijoje, yra palankiausia Lietuvos tautų laisvei, – pagaliau būtent taip šią idėją suformulavo legionų simpatikai pačiame Vilniuje“¹⁶². Truputį vėlesniame 1915 metų rugsėjo 23 dienos Lietuvos ir Baltarusijos lenkų demokratinio nepriklausomybės bloko kreipimesi irgi labiausiai akcentuotas valstybinės nepriklausomybės reikalavimas Lietuvos ir Baltarusijos žemėse. Buvo rašoma: „Tik laisvos Lietuva ir Baltarusija ir laisva Lenkija gali spręsti apie federaciją arba sąjungą“¹⁶³.

Kalbėdamas apie imperialistinį sprendimą, M. Römeris iškėlė du variantus: lenkų tautinį imperializmą ir Respublikos imperializmą. Nė prieš vieną kategoriškai nepasisakė. Respublikos imperializmu laikė tokią teisinę valstybės santvarką, kurioje „visos kartu gyvenančios tautos turės sąlygas laisvai plėtotis ir galės realizuoti ne tik savo civilines, asmens ir piliečio teises, bet ir oficialias tautos teises“¹⁶⁴. Vis dėlto numatė sunku-

¹⁶¹ Ten pat, p. 332.

¹⁶² „Memoriał Michała Römera“, p. 124.

¹⁶³ L.A. [L. Abramowicz], *Litwa podczas wojny*, p. 33.

¹⁶⁴ Memoriał Michała Römera, p. 124.

mus, su kuriais tektų susidurti, įgyvendinant šį sprendimą, nes „kartu gyvenančios tautos skiriasi dydžiu ir kultūra“. Išėjimi laikė suteikti etninei Lietuvai autonomiją Lenkijos tautinės valstybės ribose, panašią į kroatų autonomiją Vengrijoje¹⁶⁵. O Lenkijos valstybės tautinio imperializmo formą laikė „ne tokia teisinga ir ne taip gerai atitinkančią Lenkijos laisvės tradicijas“. Bet buvo įsitikinęs, kad „net toks valstybingumas Lietuvai ir net lietuviams būtų sąlygiškai geresnis ir saugesnis už priklausymą Rusijos (nors ir liberalios) arba Vokietijos valstybei, bet, – pabrėžė, – tik sąlygiškai“¹⁶⁶.

Federacinės Respublikos, kaip laisvos Lietuvos ir laisvos Lenkijos sąjungos, šūkį M.Römeris skelbė to meto lenkų nepriklausomybininkų spaudoje¹⁶⁷. Vis dėlto, nors apskritai teigė, kad ši sąjunga būtina, nebandė sukonkretinti tokios reikalingos valstybės santvarkos formos, nes manė, kad per anksti prognozuoti. Jis rašė: „Gali būti, kad ši forma labai skirsis nuo tradicinių istorinių pavyzdžių. Pagaliau per daug sudėtingi santykiai tų jėgų, kurios turės balsą pasibaigus didžiajai katastrofai, kad šiandien galėtume tiksliai įvertinti jų realius veiksmus ir kalbėti kaip apie kažką tikro ir konkretaus“¹⁶⁸.

Kai kuriuos buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tvarkymo principus M.Römeris suformulavo 1916 metais liepos mėnesį Centriniam tautiniam komitetui parengtame rezoliucijos projekte dėl Lietuvos¹⁶⁹. *Dienoraštyje* rašė: „Kurdamas šį rezoliucijos projektą, žengiau dar vieną žingsnį į kompromisą, kuris palengvintų, sukonkretintų, priartintų prie gyvenimo ir padarytų patrauklesnę lietuvių ir lenkų reikalo susiejimo idėją, kuriant dabarties valstybę. Dėl to nukrypau nuo savo ankstesnio federacinio nusistatymo, kad reikia kurti Respubliką, pa-

¹⁶⁵ Ten pat, p. 125.

¹⁶⁶ Ten pat, p. 124.

¹⁶⁷ M.Römer, „Blok ludów b. Rzeczypospolitej“; M.Römer, „Wojna a solidarność Polski z ludami północnego wschodu“, *Wiadomości Polskie*, 1916 04 02, nr. 70; M.Römer, „Oderwanie Litwy od Rosji“, *Widnokrąg*, 1916 07 20, nr. 1–2; M.R. [M.Römer], „W sprawie Litwy“, *Przegląd Polityczny*, t. 3, 1916; M.Römer, „Litwa wobec wojny“, *Wiadomości Polskie*, 1915 08 06, nr. 38–39; M.R. [M.Römer], „Wojna a Litwini“, *Wiadomości Polskie*, 1915 08 30, nr. 43.

¹⁶⁸ M.Römer, „Blok ludów b. Rzeczypospolitej“, p. 79.

¹⁶⁹ Rezoliucijos projekto nuorašas, žr. M.Römer, *Dziennik*, t. 16, p. 14, 15.

našią į naująją Austriją, – laisvą Lenkijos, istorinės Lietuvos ir Latvijos valstybių bloką, nusistatymo, kuris labiausiai atitinka mano istorijos koncepciją ir kuris, jeigu tik galėtų būti įgyvendintas, iš karto būtų tai, kas kada nors vis tiek įvyks. Iš vienos pusės, tai visiškai neprieštarautų kiekvienos krašto tautos, priklausančios šiam blokui, valstybinei nepriklausomybei, ko lietuvių, latvių ir baltarusių tautiniai dariniai sieks tol, kol pasieks, iš kitos – susilpnėjus vidaus trinčiai, būtų galima suvienyti jėgas, kurių reikia apsiginti nuo Rytų. Vis dėlto suprassdamas, kad šio idealo viešoji nuomonė, ypač lenkų, dar nelabai suvokė, [...] turėjau pasisakyti už siauresnę formą – Lenkijos valstybę, apimančią taip pat Lietuvą, Baltarusiją ir Latviją“¹⁷⁰.

Minimu laikotarpiu net vadinamieji kairieji nepriklausomybininkai atsisakė ankstesnių federacinių Lenkijos socialistų partijos planų. Lietuvos ir Baltarusijos žemių problema iki pat 1917 metų pradžios nebuvo aktuali, o Juzefas Pilsudskis savo aiškesnės pozicijos deklaravimą šiuo klausimu atidėjo iki karo pabaigos¹⁷¹. To meto lenkų ideologijoje vyravo nepapildytas Lietuvos ir Lenkijos karalystės „bendrumo“ Respublikoje arba Lenkijos valstybėje šūkis.

Pasisakydamas už Lenkijos valstybės idėją, M.Römeris įrodinėjo, kad „ją reikia išplėsti į buvusios Abiejų Tautų Respublikos teritorijos šiaurės rytų žemes [...], nes reikia jėgos ir tvirtumo, kad ši valstybė galėtų apsaugoti Europą Rytuose“. Tai šią programą siejo su Centro valstybių interesais ir Vidurio Europos politine koncepcija, be to, atitiko pačios Lenkijos ir Lietuvos tautų laisvės siekius. M.Römeris rašė: „Jeigu būtų svarbu tik iškelti idealą, neatsižvelgiant į vietos ir laiko sąlygas, nė akimirkos nesvyruodamas pasisakyčiau už visišką nepriklausomybę, kurią pasiekus būtų galima kurti kokias nors federacijas. Bet nemanau, kad šiandien tai galėtų įvykti. Užtat kaip dukart du aišku, kad Lietuvai gresia alternatyva likti Rusijoje arba būti Vokietijos aneksuotai“¹⁷².

¹⁷⁰ Ten pat, t. 16, p. 10.

¹⁷¹ K.Grünberg, op. cit., p. 234–237; J.Lewandowski, *Imperializm słabości. Kształtowanie się koncepcji polityki wschodniej pilsudczyków 1921–1926*, Warszawa, 1967, p. 43; M.Römer, *Dziennik*, t. 14, p. 26.

¹⁷² M.Römer, *Dziennik*, t. 16, p. 10.

Savo projekte M.Römeris atsisakė ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių nedalomumo koncepcijos. Taip norėjo ne tik išpopuliarinti šį klausimą Lenkijos viešojoje nuomonėje, bet ir manė, kad būtina atsižvelgti „į tam tikrus realius Lietuvos, iš lėto ardančios ir laužančios seną istorinės Lietuvos valstybės koncepciją, vidaus evoliucijos procesus“¹⁷³.

Projektas apėmė tik Vokietijos okupuotas žemes, kurias planuota padalyti į dvi dalis: „etnografinę Lietuvą su Latvija ir Vakarų Baltarusiją“¹⁷⁴. Tai buvo vienas pirmųjų siūlymų padalyti Lietuvos ir Baltarusijos žemes ir vien todėl yra vertas dėmesio, juo labiau kad jį iškėlė Vilniaus demokratai.

Atsižvelgiant į tai, sunku pritarti Wiktoro Sukiennickio prielaidai, kad žinutės „Polska a Litwa“ („Lenkija ir Lietuva“) autorius buvo M.Römeris¹⁷⁵, nes jis tikriausiai nebūtų atsisakęs „parengti veikalą, turintį pagrįsti kompetentingą Centro valstybių nuomonę, jog būtina plėsti Lenkiją rytų kryptimi už etnografinės Lenkijos ribų“¹⁷⁶. Minėtu laikotarpiu Lietuvos ir Baltarusijos žemių įtraukimą į Lenkijos valstybės sudėtį M.Römeris laikė Lietuvos išsivadavimo garantija ir manė, kad pateikti tarptautiniam forumui visos istorinės Lietuvos atsiskyrimo reikalavimą dar per anksti ir net žalinga. 1916 metų liepos 13 dieną per Lenkijos valstybingumo lygos posėdį pasakytoje kalboje teigė, kad „pasaulis apskritai nežino apie tarptautinę Lietuvos problemą. Atskiro Lietuvos tarptautinio klausimo, tokio kaip Lenkijos, nėra. Dėl to Lietuva galėtų tiesiog būti palikta Rusijoje, o tai jai ir jos tautų laisvei būtų didžiausias smūgis, arba ją galėtų aneksuoti Vokietija, kas Lietuvai būtų, man atrodo, mažesnė blygybė, bet vis tiek pavojinga. Taigi, mano nuomone, Lietuvai nelieka

¹⁷³ Ten pat, p. 11. Ši evoliucija, M.Römerio nuomone, rėmėsi aiškiu lenkų tautybės išskyrimu toje teritorijoje, žr. M.Römer. „Ludy Litwy. Polacy“, *Widnokrąg*, 1916 08 25, nr. 7. Bet, kaip rašė *Dienoraštyje*, „pripažinimas, kad Lietuva yra trijų tautų valstybė, lietuvių, lenkų ir baltarusių šalis, nepaneigia „krajovcų“ nusistatymo Lietuvos atžvilgiu vidaus ir užsienio politikoje“, M.Römer, *Dziennik*, t. 19, p. 30. J.Šaulys tokią M.Römerio poziciją laikė „nusikaltimu krašto koncepcijai“, ten pat.

¹⁷⁴ M.Römer, *Dziennik*, t. 16, p. 12. Tai buvo koncepcija, kurią tam tikrą laiką propagavo Waclawas Studnickis, žr. J.Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej*, p. 135–136.

¹⁷⁵ „Memoriał Michała Römera“, p. 126–127, 34 išnaša.

¹⁷⁶ Ten pat, p. 126, 34 išnaša.

kitos išeities, tik pasaulio akivaizdoje sujungti savo reikalą su Lenkijos reikalu, kad ji su Lenkijos vėliava, pasinaudodama jos koziriu, išsigelbėtų nuo Rusijos ir Vokietijos¹⁷⁷.

Visai kitokius žodžius: „yra tik viena išeitis – pripažinti ir viešai paskelbti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinę valstybinę formaciją“¹⁷⁸ – greičiausiai reikia priskirti L.Abramowiczui, kuris, kaip M.Römeris 1916 metų liepos 9 dieną rašė savo *Dienoraštyje*, „visiškai netikėtai tapo nedalomos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės nepriklausomybės šalininku“¹⁷⁹. Impulsas šiai koncepcijai atsirasti buvo 1916 metų balandžio 5 dienos Vokietijos kanclerio Theobaldo Bethmann-Hollwego kalba. L.Abramowicziaus nuomone, lenkų pusė negalėjo pasipriešinti vis labiau ryškėjančioms Vokietijos užmačioms aneksuoti Lietuvą, tai gi reikėjo ieškoti naujų sprendimų. L.Abramowiczius kėlė mintį, kad tuo atveju, jeigu etninė Lietuva būtų prijungta prie reicho, lenkai turėtų atsisakyti planų prijungti prie Lenkijos Vilnių ir katalikišką Baltarusiją. Nedalomų Lietuvos ir Baltarusijos žemių išlaikymas reichui atitekusioje Lietuvoje, jo nuomone, būtų naudingas Lietuvos lenkams. L.Abramowiczius tikėjo Lietuvos lenkų kuriamąja galia ateities valstybėje arba autonominiame Lietuvos krašte ir darė prielaidą, kad jie geriausiai galės kūrybiškai reikštis ir vystytis būtent pačioje Lietuvoje. M.Römeris rašė: „Liudvikas taip toli nuėjo, kad yra linkęs teigti, jog tikroji lenkų kultūra, verta šio vardo istorine prasme, egzistuoja ne pačioje Lenkijoje, o tik Lietuvoje“¹⁸⁰.

Tai „krajovcų“ požiūriui suteikė truputį kitą atspalvį. Absoliuti Vilniaus „krajovcų“ dauguma savarankiškos Lietuvos idealą matė jos vienokioje ar kitokioje sąjungoje su Lenkija, tuo tarpu neseniai buvusio „krajovcų“ laikraščio *Przegląd Wileński* redaktoriaus L.Abramowicziaus in-

¹⁷⁷ M.Römer, *Dziennik*, t. 15, p. 60. Ši kalba tikriausiai padarė tam tikrą įtaką, Lenkijos valstybingumo lygai pakeičiant poziciją lietuvių klausimu, žr. J.Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej*, p. 155–156.

¹⁷⁸ „Memoriał Michała Römera“, p. 126, 34 išnaša.

¹⁷⁹ M.Römer, *Dziennik*, t. 15, p. 53. 1916 m. balandžio 21 d. laiške M.Römeriui L.Abramowiczius, be kita ko, siūlo „blokuoti“ Vokietijos pastangas aneksuoti, iškeliant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, kaip atskiros vieneto, pavaldaus Hohenzollernams, projektą, ten pat, t. 14, p. 14.

¹⁸⁰ Ten pat, t. 15, p. 53.

terpretacijoje krašto nusistatymas ėgavo aiškių lietuviško separatizmo bruožų, o tai dar labiau suskaldė šią stovyklą¹⁸¹.

M.Römeris darė prielaidą, kad L.Abramowicziaus koncepcijai pritarusių pirmiausia lietuviai, saujelė baltarusių, nedaugelis „nuosekliųjų“ lenkų „krajovcų“, kaip Aleksandras Zasztowtas, ir dalis dvarininkų. Jo manymu, šiai programai prieštarautų Wacławas Studnickis ir Witoldo Abramowicziaus grupė, t.y. Vilniaus nepriklausomybininkai¹⁸².

Bet ir M.Römerio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių dalumo koncepcija, išreikšta Centrinio tautinio komiteto rezoliucijos projekte, 1916 metų pabaigoje buvo atmesta šios aplinkos daugumos (demokratų, socialistų), pasisakančios „už Lietuvos sąjungą su Lenkija, kurioje Lietuva išlaikytų teisinį valstybinį savarankiškumą“¹⁸³. M.Römeris rašė: „Šis prieštaravimas mane labai pradžiugino, nes supratau, kad ir tarp Lietuvos lenkų gyva krašto mintis“. M.Römerio koncepcijai pritarė W.Studnickis ir Zygmuntas Nagrodzki, palaikantys programą „minimum“, t.y. kad prie Lenkijos būtų prijungta bent dalis Lietuvos ir Baltarusijos žemių. M.Römerio nuomone, jie būtų leidę „likusią etnografinės Lietuvos dalį nors ir vėjais paleisti“. Pagrindinis „krajovcų“ ideologas tai laikė atsitraukimo ženklu. Jis rašė: „Ne, atleiskite! Nebūsiu tokių Lietuvoje vykdomų spekuliacijų įrankiu ir padalijimo programų neateisiu“¹⁸⁴.

M.Römerio koncepcijai nepritarė ir lietuvių politikai. Savo *Dienoraštyje* jis pažymėjo: „Lietuviai anaipatol negrižo prie aiškos etnografinės Lietuvos sąvokos. Jie kaip ir karo pradžioje pasisako už vientisą Lietuvą, o ypač tą jos dalį, kuri faktiškai yra atskirta nuo Rusijos ir tikrai sudaro tam tikrą logišką vienetą, net logiškesnį už Didžiąją Kunigaikštystę [...]. Lietuviai pritaria šios valstybės vidiniam administraciniam padalijimui į tikrąją Lietuvą (visa etnografinė Lietuva ir Vilniaus gubernija) ir baltarusių Lietuvą, [...] bet tik išlaikant visiškai nedalomą valstybę“. M.Röme-

¹⁸¹ Po keliolikos metų šis publicistas ir politikas teigė, kad „krajovcų“ ideologai pavyzdžiu laiko ne Jogailaičių politiką, o Vytauto Didžiojo darbus ir sumanymus“, „Od redakcji“, *PW*, 1934 03 05, nr. 5.

¹⁸² M.Römer, *Dziennik*, t. 14, p. 14.

¹⁸³ J.Jurkiewicz, „Polsko-litewska ‘wojna nie wojna’“, p. 162–163.

¹⁸⁴ M.Römer, *Dziennik*, t. 19, p. 6. Žr. taip pat J.Jurkiewicz, „Polsko-litewska ‘wojna nie wojna’“, p. 162.

rio nuomone, lietuvių politikai neatsisakė „tam tikros sąjungos su Lenkija idėjos“¹⁸⁵.

Bet lenkams ir lietuviams sunkiai sekėsi susitarti, net sunkiau negu prieš karą. M.Römeris kelyje į susitarimą matė dvi kliūtis: iš vienos pusės „tam tikras populiarus Vilniaus lenkų inteligentų tarpe aneksines tendencijas“, o iš kitos – „tam tikrą lietuvių realizmo ir gebėjimo prisitaikyti stoką“. Svarbesne laikė pirmąją. Jis rašė: „krašte labiausiai trukdo susitarti Lietuvos lenkai ir pernelyg aiškus jų polinkis priklausyti Lenkijai“¹⁸⁶. Jis nepastebėjo, greičiau nenorėjo pastebėti, kad ši „polinkį“ lėmė Lietuvos veikėjų politika padaryti lenkus tautine mažuma, su kuo šie nenorėjo taikytis¹⁸⁷.

M.Römeris apgailestavo, kad Lietuvoje nėra savo valstybės koncepcijos, kuri „neutralizuotų tas galimas aneksijos tendencijas, [...] Lenkijoje tikrai iškilsiančias dėl susidariusių aplinkybių, istorinio būtinumo ir objektyvių Lenkijos valstybės kūrimosi sąlygų“. Jis manė, kad Lietuva turi skubiai paskelbti savo valstybingumą, geriausiai susijungus su Lenkija, šūki¹⁸⁸. Vis dar tikėjo, kad įmanoma bendra Lenkijos ir Lietuvos akcija tarptautinėje arenoje, kadangi nebuvo informuotas apie slapto lietuvių veikėjų pasitarimo, įvykusio Lozanoje 1916 metų birželio pabaigoje – liepos pradžioje, rezultatus¹⁸⁹.

Tuo tikėjo ir kiti Vilniaus demokratai. 1917 metų balandžio mėnesį jų paveiktas Vilniaus lenkų komitetas savo „pastabose“, adresuotose Lietuvos reikalų komisijai prie Lenkijos laikinosios valstybės tarybos, atsisakė anksčiau neapibrėžtos Lietuvos ir Lenkijos „valstybinės vienybės“ formuluotės¹⁹⁰. Kaip rašė M.Römeris, „abstrakti bendrumo sąvoka buvo pakeista

¹⁸⁵ M.Römer, *Dziennik*, t. 19, p. 5. Iš tikrųjų kai kurie Lietuvos politikai neatmetė tokios galimybės, bet dauguma siekė susijungti su Vokietija, J.Ochmański, *Historia Litwy*, p. 265–266.

¹⁸⁶ M.Römer, *Dziennik*, t. 19, p. 22.

¹⁸⁷ 1916 08 31 savo *Dienoraštyje* pažymėjo: „Ludwikas Abramowiczus pasakojo, kad slaptuose Wilhelmo Feldmano raportuose iš Berlyno Vyriausiajam tautiniam komitetui informuojama, jog vyksta kažkokios slaptos lietuvių ir vokiečių derybos Lietuvos klausimu. Lietuvos vardu į Berlyną atvyko ir, atrodo, turi ten gyventi Jurgis Šaulys [...]. Feldmanas bendrauja su Šauliu ir iš jo žino, kad lietuviai sutinka pripažinti neteritorinę Lietuvos lenkų tautinę ir kultūrinę autonomiją“, ten pat, t. 16, p. 46.

¹⁸⁸ Ten pat, t. 19, p. 8.

¹⁸⁹ J.Ochmański, *Historia Litwy*, p. 265.

¹⁹⁰ J.Jurkiewicz, „Polsko-litewska 'wojna nie wojna'“, p. 163.

konkretesne. Vietoj tradicinio Lietuvos unijos su Lenkija teiginio, kuris po tarpusavio diskusijų buvo atmestas, iškeltas sąjunginės valstybės ar valstybių sąjungos, apimančios ir Lenkijos, ir Lietuvos žemes, reikalavimas [...]. Skelbdami federacinės sąjunginės valstybės arba valstybių sąjungos principą, iniciatoriai turėjo galvoje panašią į Vokietijos reicho arba Jungtinių Valstijų santvarką¹⁹¹.

Bet Lietuvos reikalų komisijos prie Lenkijos laikinosios valstybės tarybos 1917 metų balandžio mėnesio programoje, nusakant Lenkijos politiką Lietuvos atžvilgiu, nebuvo atsižvelgta į Vilniaus lenkų komiteto „pastabas“ ir laikytasi seno šūkio atkurti Lenkijos ir Lietuvos uniją. Svarbu tai, kad programoje Lietuvos vientisumas numatomas tik tuo atveju, jeigu ji sudarys uniją. Tai turėjo reikšti, nors tiesiai programoje apie tai nekalbama, kad, jeigu Lietuva taptų nepriklausoma, Vilnija būtų prijungta prie Lenkijos. Vilniaus demokratai negalėjo sutikti su tokiu sprendimu. Lietuvos ir Baltarusijos žemių padalijimas, Lietuvai tapus nepriklausoma, būtų prieštaravęs „krajovcų“ pozicijoms, neigęs Lietuvos, kaip teisės subjekto, statusą ir galų gale „kompromitavęs programą lietuvių akyse ir sunkinęs bet kokį bendradarbiavimą su jais“¹⁹².

Panašiai šiuos dalykus vertino ir M.Römeris. Jis rašė: „Lietuvos komisijos Varšuvoje rezoliucijos ir Vilniaus lenkų komiteto „pastabų“ skirtumai pirmą kartą parodė, kad Lietuvos lenkų pastangos suderinti savo tautinius siekius su lietuvių pusės reikalavimais kertasi su besikuriančios Lenkijos valstybininkų siekiu išplėsti savo valstybę Lietuvos sąskaita“¹⁹³. M.Römeris vis labiau įsitikino, kad Lenkija neatsisakys savo teritorinės ekspansijos į Lietuvą, o kartu teigė, jog „šiandien padėtis nėra tokia, kad Lietuva priklausytų nuo Lenkijos malonės, ir Lenkija tik pakenks pati sau,

¹⁹¹ M.Römer, *Dziennik*, t. 20, p. 63. Žr. taip pat 1917 04 11 M.Römerio laišką L.Abramowiczui, LMAB F79–45(17). Išsaugoti nedalomą Lietuvą tikėtasi ir atgavus jai visišką nepriklausomybę. Lenkija galėtų prisijungti dalį Lietuvos ir Baltarusijos žemių su Vilniumi tik tuo atveju, jeigu Vokietija aneksuotų Lietuvą arba Rusija ją vėl užimtų. Taigi komiteto „pastabos“ tam tikra prasme patvirtino Lietuvos, kaip teisės subjekto, statusą, aiškiai pabrėžiamą 1915 m. rugsėjo 23 d. Lietuvos ir Baltarusijos lenkų demokratų nepriklausomybės bloko deklaracijoje. Žr. J.Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej*, p. 140–141.

¹⁹² M.Römer, *Dziennik*, t. 20, p. 67.

¹⁹³ Ten pat, p. 68. Žr. taip pat J.Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej*, p. 158.

jeigu dabartiniu istorijos momentu nepajėgs suprasti, jog jos likimą su Lietuvos likimu jungia bendras laisvės siekimas“¹⁹⁴.

Šis teiginys gerokai skyrėsi nuo ankstesnių M.Römerio pareiškimų. Požiūrio pasikeitimui turėjo įtakos ne tik revoliucijos įvykiai Rusijoje, bet tikriausiai ir žinios, kad atsirado galimybė atkurti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę kaip Vokietijos protektoratą. M.Römeris rašė: „Jeigu tai įvyks, tai didelė dalis kaltės, kad nebuvo sudaryta Lietuvos ir Lenkijos sąjunga, teks Lenkijai, kuri nepajėgė savo plačioje išsivaduojamojoje programoje rasti vietos santykiams su Lietuva, nes Lietuvos atžvilgiu vadovavosi egoistišku ir pigiu godumu, atstumdama lietuvius ir kitus mūsų krašte gyvenančius nelenkus“¹⁹⁵. O laiške L.Abramowiczui teigė, kad mintis apie Lenkijos ir Lietuvos sąjungą „tarp lietuvių yra gyva ir stiprėja, bet tik kaip nepriklausomos Lietuvos reikmė, o ne kaip būdas dabar kurti Lietuvos valstybę“¹⁹⁶.

Klausimas, kas turėtų būti pirmiau: ar abiejų valstybių – Lenkijos ir Lietuvos – nepriklausomybė, ar unija, ne tik taps vienu pagrindinių lenkų ir lietuvių ginčo klausimų, bet ir lems tolesnę Lietuvos ir Baltarusijos žemių lenkų politinės minties diferenciaciją.

Už Lietuvos teisinio ir valstybinio savarankiškumo išsaugojimą pasisakyta rezoliucijoje, priimtoje „lenkų visuomenės demokratiškos atšakų“ mitinge Vilniuje 1917 metų kovo 12 dieną. Taip protestuota prieš inkorporacines lenkų tendencijas, kurios išryškėjo ne tik Lenkijoje, bet ir Lietuvoje. Bet, kita vertus, šis kreipimasis buvo griežtas protestas prieš lietuvių vadovų politiką būsimosios Lietuvos valstybės pamatus kurti „neatsižvelgiant į kitų tautų teises ir teisėtus reikalavimus“¹⁹⁷.

Rezoliucijoje pareikšta nuomonė neatspindėjo Vilniuje vyravusių nuotaikų, o greičiau atspindėjo kairiųjų Lenkijos nepriklausomybininkų

¹⁹⁴ M.Römer, *Dziennik*, t. 20, p. 61.

¹⁹⁵ Ten pat, p. 37.

¹⁹⁶ 1917 04 11 M.Römerio laiškas L.Abramowiczui. Galima teigti, kad M.Römeris pernelyg optimistiškai vertino lietuvių politikų nuotaikas. Šiuo požiūriu būdingi 1917 m. Jurgio Šaulio pasakyti žodžiai: „Lietuva nepritaria unijai su Lenkija, nes 1) bijo prarasti ekonominę reikšmę, 2) jaučiasi nesaugi dėl krašte vykdomos polonizacijos ir kurtos tautinės nesantaikos, 3) mano esant pavojinga kištis į Lenkijos konfliktus su kaimynais dėl jų tarpusavio ginčų“, citata iš P.Łossowski, *Po tej i tamtej stronie Niemna*, p. 105.

¹⁹⁷ L.A. [L.Abramowicz], „Litwa podczas wojny“, p. 52.

sluoksniuose vykstančią pažiūrų lietuvių klausimu evoliuciją. Kaip teigia Karolis Grünbergas, „kairiųjų nepriklausomybininkų sluoksniuose atgijo federacijos planai ir buvo atsitraukiama nuo 1915–1916 metais skelbtų Lietuvos ir Baltarusijos žemių inkorporavimo ketinimų. Pagrindinė tokio pasikeitimo priežastis buvo 1917 metų įvykiai“¹⁹⁸. Šią permainą lėmė ne tik Vasario revoliucija Rusijoje, bet ir vis labiau ryškėjanti lietuvių veikėjų separatistinės tendencijos bei populiarėjantys tautinio apsisprendimo šūkliai. Galima teigti, kad lenkų nepriklausomybininkų sluoksniai kuo toliau, tuo labiau pritarė minčiai, jog federacinė valstybė, įkurta pažeidžiant tautų apsisprendimo teisę, „nebūtų savanoriška“. Kaip žinia, federacija – tai lygiateisių subjektų sąjunga. Federaciją galima įkurti tik suinteresuotoms tautoms visiškai laisvai išreiškus savo valią. M.Römeris tuo klausimu pasisakė taip: „Kelias į šią sąjungą veda ne per aneksiją, o per Lietuvos nepriklausomybę ir jos valstybingumą“¹⁹⁹.

1917 metais lenkų politinių grupuočių pareiškimai dėl Lietuvos buvo panašūs. Janas Jurkiewiczzius rašė: „Visos lenkų partijos, išskyrus kairiuosius: Lenkijos karalystės ir Lietuvos socialdemokratiją bei Lenkijos socialistų partiją – laikėsi nuomonės, kad reikia pripažinti Lietuvos teisę į nepriklausomybę“²⁰⁰.

Savaime aišku, tokioms pažiūroms negalėjo pritarti dauguma Lietuvos lenkų. Lietuvos lenkų visuomenė suprato Vokietijos tikslus padaryti sau priklausomas Lietuvos ir Baltarusijos žemes ir buvo įsitikinusi, kad Vokietijai padedant sukurta nepriklausoma Lietuva bus tautinė valstybė. Tokias nuotakas atspindėjo 1917 metų rugsėjo 4 dienos Jungtinių Lietuvos lenkų partijų deklaracija, kurioje buvo protestuojama prieš Lietuvos konferencijos sušaukimą ir lenkų dalyvavimą joje²⁰¹. M.Römeris taip komentavo šį naują lenkų ir lietuvių ginčo etapą: „Lenkai kelia triukšmą, kad lietuviai tokiu būdu ketvirčiuoja gyvą Lietuvos organizmą, atskirdami baltarusių ir lenkų gyventojus, kad aneksuoja Vilnių, prievarta nori sulietuvinti kraštą ir t.t., ir t.t.“. Vis dėlto M.Römeris manė, kad lenkai turi bendradarbiauti su lietuviais Tarybos pradėtame valstybės kūrimo darbe. Jis buvo įsitikinęs, kad tik „Lietuvai esant nepriklausomai, galima

¹⁹⁸ K.Grünberg, op. cit., p. 258; J.Lewandowski, op. cit., p. 46.

¹⁹⁹ 1917 10 02 M.Römerio laiškas L.Abramowiczui, LMAB F79–45(24).

²⁰⁰ J.Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej*, p. 158.

²⁰¹ L.A. [Ludwik Abramowicz], *Litwa podczas wojny*, p. 60–61.

įgyvendinti jos sąjungos su Lenkija programą²⁰². Pripažindamas, kad Lietuvos lenkai „tikrai iš dalies teisūs“, manė, jog „Lietuvos valstybingumo pamatų kūrimas pats savaime yra labai reikšmingas, labai svarbus krašto žmonėms ir krašto laisvei ir kad kada nors visi Lietuvos gyventojai, taip pat ir Lietuvos lenkai, turės laisvę ir teisę reikštis visose sferose, todėl net galimi laikini trūkumai“, kokiais laikė už Lietuvos ribų likusią Vakarų Baltarusijos dalį (Gardino gubernija) ir tai, „kad lietuviai gali persistengti lietuvinami Vilnių“, neturėtų, jo nuomone, trukdyti būsiam bendradarbiavimui²⁰³.

M.Römeris manė, kad lenkų ir lietuvių ginčas yra laikinas „tam tikros krašto santykių kūrimo stadijos reiškinys, bet ne esmė“²⁰⁴. Vis dėlto abejojo, ar pats galėtų bendradarbiauti su Taryba²⁰⁵. Pagrindinis jai adresuotas priekaištas – Lietuvos valstybės kaip tautinio vieneto kūrimas, kalbų problemos nepaisymas. M.Römeris buvo įsitikinęs, kad „Lietuvoje, o ypač Vilniuje, lenkų kalbos teisės turi būti tokios pat kaip lietuvių“²⁰⁶. Ginčytinu Vilniaus valstybinės priklausomybės klausimu pasisakė už jo atitekimą Lietuvos valstybei. M.Römeris rašė: „Be Vilniaus Lietuva liktų amžinai luoša“. Bet pabrėžė, kad Vilnius turi būti prijungtas, išsaugant visų bendrapiliečių „visišką laisvę ir visas tautines teises“²⁰⁷.

Kai 1918 metų kovo mėnesį Vokietija pripažino Lietuvos nepriklausomybę, M.Römeris turėjo sutikti, kad jo 1916 metų pabaigoje Lietuvos politikams pareikšti kaltinimai dėl politinės nuovokos stokos buvo nepagrįsti. Jis rašė: „Esu geras visuomenės analitikas, bet daugiau mąstytojas negu politikas praktikas“²⁰⁸. Dar prisipažino, kad neįvertino nacionalizmo vaidmens ir pervertino Lenkijos įtaką buvusių Lenkijos ir Lietuvos

²⁰² M.Römer, *Dziennik*, t. 22, p. 55.

²⁰³ Ten pat, p. 72.

²⁰⁴ Ten pat, p. 79.

²⁰⁵ Ten pat, p. 72.

²⁰⁶ Ten pat, p. 52. Bet 1918 m. lapkričio mėn. pažymėjo: „Šis lietuvių užsispyrimas, stengiantis sulietuvinti pietų ir rytų Lietuvą, man atrodo, yra viena didžiausių kliūčių ir gal net pavojingiausias dalykas, siekiant atkurti šio krašto valstybingumą“, ten pat, t. 25, p. 170.

²⁰⁷ Ten pat, t. 22, p. 72.

²⁰⁸ Ten pat, t. 24, p. 103.

žemių išsivadavimo judėjimui²⁰⁹. Jis rašė: „Norėjau sukurti kažką dirbtinio, kas būtų nei lenkų, nei lietuvių, nei laisvė, nei nelaisvė“²¹⁰.

Naujomis sąlygomis nematė būdo lenkams ir lietuviams suartėti. Manė, kad Lenkijos ir Lietuvos sąjungos idėja tik tada įsitvirtintų abiejuose kraštuose, jeigu Lenkija, pripažinusi Lietuvos nepriklausomybę, nuosekliai pripažintų, kad Vilniaus klausimas, mišrių Lietuvos teritorijų tautinis klausimas ir lietuvių bei lenkų ginčų Lietuvos viduje sprendimas yra grynai Lietuvos reikalai, į kuriuos Lenkija neturėtų kištis ir daryti įtakos“²¹¹. Taigi M.Römeris skelbė, kad Lenkija turi besąlygiškai pripažinti nepriklausomą Lietuvos valstybę su sostine Vilniumi. Šis požiūris atitiko lietuvių reikalavimus, nes jie manė, kad Lietuvos ir Lenkijos sąjunga galima tik prieš tai pripažinus Lietuvos valstybingumą. Žinoma, su tuo negalėjo sutikti nei Lenkijos, nei Lietuvos lenkai. Pastarieji nenorėjo taikytis su Tarybos jiems primestu tautinės mažumos vaidmeniu, nes iš dalies pagrįstai bijojo lietuvių dominavimo tokioje Lietuvos valstybėje²¹². M.Römeris manė kitaip. Jis rašė: „Lietuvos lenkų kiekybinė, o ypač kultūrinė ir ūkinė persvara yra tokia ryški, kad jie ir be Lenkijos išikišimo, patys savo jėgomis, pasinaudodami savo krašto piliečių teisėmis, nepasiduotų lietuvių įtakai“²¹³.

Lenkijos ir Lietuvos federacijos šalininkas M.Römeris vis geriau suprato, kad sąjungos įteisinimas lenkų pusės siūlomomis sąlygomis būtų

²⁰⁹ Ten pat, p. 108. Vis labiau įsitikino, kad imperializmas visur tapo pagrindiniu valstybinės minties bruožu, ir Lenkija nebuvo išimtis. Jis rašė: „Ką kalbėti apie Lenkiją, kai mažytė Lietuva irgi daro tą patį, tik pagal dydį išlaiko proporcijas. Ji a priori skelbia, kad tam tikros teritorijos priklauso „etnografinėi“ Lietuvai, ir prijungia pakankamai didelius „rėžius“, kuriuose gyvena baltarusiai arba lenkai ir baltarusiai, bet nenori girdėti, kad šių teritorijų arba bent šių „rėžių“ gyventojai patys plebiscito metu turėtų nuspręsti, kuriai valstybei priklausys“, ten pat, t. 23, p. 38.

²¹⁰ Ten pat, t. 25, p. 36.

²¹¹ Ten pat, t. 24, p. 53.

²¹² J.Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej*, p. 150. Tiesa, šiuo klausimu nesutarė net Vilniaus lenkų komiteto nariai. M.Römeris teigia, kad už bendradarbiavimą su Taryba pasisakė 13 narių, o prieš – 15, M.Römer, *Dziennik*, t. 24, p. 61.

²¹³ M.Römer, *Dziennik*, t. 24, p. 53. Taip pat manė, kad Lietuvos lenkai turėjo dalyvauti rinkimuose į 1918 m. sušauktą lietuvių konferenciją. Jis rašė: „Nieko negalėjo būti lengviau, kaip lenkams dalyvauti rinkimuose, laikytis juose savo linijos ir per konferenciją smogti Tarybai, nuversti ją ir kartu pačią tautinės valstybės sistemą, jos kurtą visoje Lietuvos teritorijoje“, ten pat, t. 25, p. 168.

tik Lietuvos pajungimas Lenkijai. Suprato, kad, siedamas Lietuvos klausimą su Lenkijos klausimu, padarė klaidą ir tam tikra prasme buvo Lietuvos pavergimo įrankis. „Tai neįvyko, nes buvau per silpnas, bet laikiau-si linijos, kuri nevedė niekur kitur, tik į pavergimą ir nelaisvę“²¹⁴.

1919 metų vasario–kovo mėnesį Lenkijos kariuomenei peržengus dar tik vienašališkai Lietuvos Tarybos nustatytas Lietuvos valstybės sienas, M.Römeris rašė, kad tokie veiksmai „tikrai negali prisidėti prie Lenkijos aureolės kūrimo bei sulaukti vietos gyventojų simpatijų ir anaip tol nėra naudingi kokios nors šių žemių savanoriškos sąjungos su Lenkijos valstybe idėjai“²¹⁵. Nepaisant to, sutiko dalyvauti įgyvendinant Juzefo Pilsudskio iškeltą programą. Sutiko, nes labai pasitikėjo Legionų vadu²¹⁶. Ir nors M.Römerio misija Kaune patyrė fiasko, o Vilnius buvo išlaisvintas nuo bolševikų tik ginkluota Lenkijos jėga, jis neprarado vilties, kad įmanoma realizuoti federacijos programos teiginius. 1919 metų balandžio 22 dieną Juzefo Pilsudskio kreipimasi į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojus laikė „nugalėtojo Pilsudskio humaniškos ir taurios pozicijos išlaisvintame Vilniuje“ viršūne²¹⁷. Tai, M.Römerio nuomone, buvo „papuošalas, teikiantis jam garbę, visiškai atitinkantis jo skelbiamą didžiąją istorijos koncepciją“²¹⁸. Juzefo Pilsudskio programa, kurios šalininku M.Römeris laikė ir save, „nutraukė lenkų, lietuvių ir baltarusių maksimalizmą ir stengėsi Lietuvos klausimą ir Lenkijos požiūrį į Lietuvą formuoti ne nacionalizmo, imperializmo, militarizmo ir t.t. pagrindu, o remiantis didingos laisvos tautų kooperacijos idėja, apimančia tautas nuo Lenkijos per Lietuvą ir Baltarusiją iki Šiaurės Baltijos šalių – Latvijos ir Estijos. Šios programos įgyvendinimas būtų pirmasis bandymas nauju būdu – sudarius tautų sąjungą – išspręsti vieną iš sunkių rytinio pasienio klausimų“. Bet kreipimesi M.Römeris įžvelgė tam tikrą klaidingą požiūrį į lietuvius, jų indėlio kuriant Lietuvos valstybingumo pamatus neigimą. Jis rašė: „Ši klaida padaryta nežinant padėties, ir aš pats turėjau šią nuodėmę, nes kol neatvykau į Kauną, nemačiau, kas vyksta. Aš pats tik Kaune daug ko išmokau ir, jeigu būčiau susitikęs su Pilsudskiu ne

²¹⁴ Ten pat, t. 25, p. 36.

²¹⁵ Ten pat, t. 26, p. 107.

²¹⁶ Ten pat, p. 309.

²¹⁷ Ten pat, p. 151.

²¹⁸ Ten pat, p. 193.

prieš išvykdamas į Kauną, o grįžęs iš jo, tai būčiau jam pataręs, kaip papildyti šį kreipimąsi²¹⁹.

Balandžio mėnesio kreipimasis sukėlė optimizmo bangą. Šį M.Römerio optimizmą, nors ir neilgai, palaikė gegužės 22 dienos Ignaco Paderewskio kalba Lenkijos seime²²⁰. Bet ta kalba neišreiškė lenkų visuomenės daugumos požiūrio į Lenkijos rytinių sienų problemą. Seime vyravo tendencija aneksuoti dalį Lietuvos ir Baltarusijos žemių. Tai atsispindėjo skubiuose kai kurių politinių grupuočių pasiūlymuose seimui atsiliepiant į balandžio kreipimąsi. Ir nors nuo veiksmų buvo susilaukiyta, toks priverstinis seimo sprendimas neatitiko tikrųjų daugumos troškimų²²¹.

Juzefo Pilsudskio vadovaujami federacijos šalininkai bandė išeiti iš akliavietės Lietuvos ir Lenkijos derybomis. Kai tai nepavyko, pradėjo veikti. Po Seinų sukilimo, pradėjusio atviras ir kruvinas lenkų ir lietuvių kovas, pabandyta Lietuvoje, padedant pagrindinei Lenkų karinei organizacijai (peoviakams), suformuoti federacijos idėją remiančią vyriausybę. 1919 metų rugpjūčio pabaigoje perversmo bandymas nepavyko. Kaip rašė Piotras Łossowski, „Kauno akcijos pralaimėjimas buvo skaudus smūgis Belvederyje sudarinėtiems federacijos planams. Galima teigti, kad tas pralaimėjimas šiuo atžvilgiu buvo lemtingas. Lietuva [...] turėjo užimti svarbiausią vietą būsimoje federacijos sistemoje. Jai palenkti nedvejojant išleistos didelės sumos iš neturtingo valstybės išdo, perversmui vykdyti sukurta ištisa didelė organizacija, kelis mėnesius vyko intensyvi propagandos akcija, stengtasi užverbuoti lietuvius, pritariančius susitarimui. Koks rezultatas? Visiškai priešingas, negu tikėtasi, – dar labiau išryškėjo jau ne tik vyriausybės, bet ir dalies lietuvių visuomenės priešiškas bet kokiam federacijai su Lenkija ir žymiai pablogėjo santykiai“²²².

M.Römeris suprato, kad lenkų intervencionizmas pražūtingas ne tik federacijos idėjai, bet ir Lietuvos lenkams. Tačiau, nors viskas rodė federacijos programos žlugimą, jis tebetikėjo Lenkijos valstybės vadovo

²¹⁹ Ten pat, 192. Buvo linkęs teigti, kad konfliktą dėl Vilniaus išspręs arba vienos pusės ginklo pergale, arba Vakarų valstybių intervencija. Jis rašė: „Abu šie metodai neišspręstų klausimo visam laikui, kaip jį galėjo išspręsti Pilsudskio kooperacinė solidarumo koncepcija, o tik įteisintų jį ad hoc kaip įvykusį faktą, kurio nepripažintų ta pusė, prieš kurią tai būtų nukreipta“, ten pat, p. 183.

²²⁰ Ten pat, p. 186.

²²¹ J.Lewandowski, op. cit., p. 171.

²²² P.Łossowski, *Po tej i tamtej stronie Niemna*, p. 122–123.

nuojauta ir istorijos genijumi²²³ ir, nors pats asmeniškai pasitraukė iš aktyvios politikos, bet ir toliau karštai pritarė šiai programai. 1920 metų sausio mėnesio laiške kunigui Juozui Tumui-Vaižgantui teigė: „Lenkijos ir Lietuvos, ir net plačiau – visų tautų nuo jūros iki jūros (Ukrainos–Lenkijos–Baltarusijos–Lietuvos–Latvijos–Estijos), santykiuose išpažįstu idėją, kurią pavadinčiau „Jogailaičių“ pačia kilniausia šios sąvokos prasme. Tai reiškia, kad karštai trokštu matyti ir sulaukti šių tautų kooperacijos, jų sąjungos, bendradarbiavimo kokia nors forma. Tačiau kooperacija iš esmės paneigia bet kokias „pakraščių“ koncepcijas, bet kokią galimybę, kad tauta valdytų tautą, kraštas – kraštą, metropolija – koloniją“²²⁴. Buvo įsitikinęs, kad Lenkija turi stengtis įgyvendinti šią koncepciją ir solidarizuotis su rytų tautomis net „lenkų dvarininkų, taigi ir lenkų nuosavybės, sąskaita. Taip elgdamasi, – rašė jis, – Lenkija pelnytų šių jaunų tautų meilę ir ištikimybę, puikiai ten įtvirtintų savo autoritetą ir įtaką, – o tai gausiai atlygintų už prarastą nuosavybę, – pastatytų savo valstybingumo tvirtovę rytuose ir, susilpninusi vidaus reakcingų jėgų įtaką, kurią kursto ‘pakraščių’ dvarininkų ‘tautinis’ spaudimas, pagerintų santykius savo šalies viduje“²²⁵.

M.Römeris taip pat buvo įsitikinęs, kad, nesusitarusi su Lietuva, Lenkija pralaimės karą rytuose²²⁶. Labai vertino Lenkijos vaidmenį, nes ji „daugiausia savo krauju apsaugojo kaimynus“ nuo bolševikų antplūdžio, bet smerkė jos aneksionizmą²²⁷. Imperializmą laikė reiškiniu, būdingu visai to meto Europai. Jis rašė: „Lenkai nei geresni, nei blogesni už kitus. Tokiomis pačiomis sąlygomis tą patį, ir net žymiai brutaliau negu lenkai rytų pakraščiuose, daro vokiečiai, čekai, rumunai, latviai ir turbūt visi kiti – vardyti būtų galima be galo“²²⁸.

²²³ M.Römer, *Dziennik*, t. 26, p. 309, t. 27, p. 128.

²²⁴ M.Römerio laiško kun. J.Tumui-Vaižgantui nuorašas, ten pat, t. 26, p. 418.

²²⁵ 1920 m. vasario mėn. M.Römerio laiško K.Gordziałkowskiui nuorašas, ten pat, p. 447. Viename iš laikraščio *Głos Litwy* redakcinių straipsnių rašė: „Susidaro ispūdis, kad lenkų tauta dar neatsikratė ir negreit atsikratys tų aiškiai luominės, net bajoriškosios kultūros elementų, kurie lenkų sąmonėje ir veiksmuose, taigi ir valstybės politikoje, tebevaidina didelį, net lemiamą vaidmenį ir tikrai yra svarbiausia kliūtis glaudžiam Lenkijos bendravimui, o ypač kooperavimuisi su Lietuva ir kitomis demokratinėmis valstybėmis“, M.Römer, [redakcinis straipsnis], *Głos Litwy*, 1920 10 24, nr. 9.

²²⁶ M.Römerio laiško kun. J.Tumui-Vaižgantui nuorašas M.Römer, *Dziennik*, t. 26, p. 418.

²²⁷ Ten pat, t. 27, p. 93.

²²⁸ Ten pat, t. 26, p. 445.

Apgailestavo, kad Lietuva pažeidė neutralumą vykstant Lenkijos karui su bolševikais²²⁹ ir nerimavo dėl vis labiau ryškėjančio lietuvių ir bolševikų suartėjimo. Jis rašė: „Gaila, kad Lenkija negalėjo rasti taikios išeities ir išspręsti savo konflikto su Lietuva, o vietoj to pastūmėjo Lietuvą į Rusijos glėbį. Nes Lietuva, deja, į tą glėbį puola“²³⁰.

Trumpalaikis Lietuvos valdymas Vilniuje 1920 metų rugpjūčio–spalio mėn. nesukėlė čia gyvenančių lenkų simpatijų Lietuvos valstybingumui, bet, priešingai, sustiprino jų norą jungtis su Lenkija. Vienaame straipsnyje laikraštyje *Straż Litwy* M.Römeris rašė: „niekas labiau nepakenkė Lietuvos valstybingumui Rytų Lietuvoje už tuos lietuvių valdininkus, kurie, norėdami parodyti ypatingą patriotinį „uolumą“ ir nepalankumą lenkams bei lenkiškumui, įstaigose ir privačiai su nemokančiais lietuviškai gyventojais pabrėžtinai kalbėjo rusiškai“²³¹. O 1926 metais, svarstydamas, kodėl Lietuva neteko Gedimino miesto, *Dienoraštyje* rašė: „lietuvių kaltė ta, kad 1920 metais, per trumpą savo valdymo laikotarpį, jie nepaisė specifinių Vilniaus bruožų, kurių nežinojo ir nesuprato, neįtę šio miesto psichologijos, dėl ko Vilniaus turėję netekti“²³².

Rugsėjo pabaigoje–spalio pradžioje M.Römerio pradėta akcija Vilnijai „laimėti“ dėl lietuvių politiniuose sluoksniuose vyraujančių nacionalistinių tendencijų buvo nelabai sėkminga²³³. Nepaisant to, tęsė šią akciją ir vėliau. Provyriausybiniam laikraštyje *Litwa*, pasirašęs pseudonimu „Rys“, paskelbė nemažai straipsnių, kuriuose nurodė būdus, kaip suartėti Vilniui ir Kaunui.

Straipsnyje „W sprawie Wileńskiej“ („Vilniaus klausimu“) rašė: „neužtenka varžovams norėti Vilniaus arba remtis savo teisėmis. Būtina Vilnijos gyventojų valia. Jų pažiūrų fabrikavimas neduos naudos nei vienai, nei kitai pusei“. Nurodė kozirus, kuriais, jo manymu, Lietuva turėtų remtis, kad laimėtų šį reikalą: „visa, kas gali paspartinti Lietuvos valstybės ūkinę, teisinę, visuomeninę ir kultūrinę raidą, pagerinti jos tvarką, švietimą, padidinti gerovę, teisingumą, darbštumą, bus vienas geriausių Vilnijos palenkimo į savo pusę kozių, tikrai reikšmingesnis, negu kraštuti-

²²⁹ Ten pat, t. 27, p. 125.

²³⁰ Ten pat, t. 28, p. 11.

²³¹ Sz.J. [M.Römer], „Koooperacja – jako zasada“, *Straż Litwy*, 1921 02 16, nr. 22.

²³² M.Römer, *Dziennik*, t. 32, p. 174.

²³³ J.Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej*, p. 217.

nės manifestacijos ir radikaliausios reformos, kurios duotų tik priešingus rezultatus. Be to, rengiant įstatymus, visada būtina priimti tokias normas, kurios neleistų nieko primesti Vilnijai remiantis Lietuvos balsų dauguma, o, priešingai, tais klausimais, kurie valstybei nėra gyvybiškai svarbūs, garantuotų jai visišką savivaldą²³⁴.

Pabrėždamas Vilnijos savitumą, M.Römeris pasisakė už tai, kad būtina parengti jai tinkančią politiką, nes Rytų kraštas skiriasi nuo etninės Lietuvos žemių. Manė, kad bandymas mechaniškai perkelti valstybinės politikos elementus iš vakarinės Lietuvos dalies į rytinę valstybei būtų pražūtingas: „negalima vienos valstybės dalies santvarkos grįsti jos savivalda, o kitos dalies – gyventojų užvaldymu. Taip būtų kuriama ne vieninga valstybė, o metropolija su jai pavaldžia kolonija arba imperialistinė valstybė“²³⁵.

Panašiai Vilnijos klausimą ir galimą jos susijungimą su Lietuva vertino Vilniaus „krajovcai“. M.Römeris taip apibūdino to meto jų aplinką: „‘krajovcų’ stovykla yra neįtikėtina įvairi, turinti nesuskaičiuojamą daugybę skirtingų atspalvių, „konceptijų“ ir sumanymų, kas, aišku, rodo jos silpnumą. [...] yra tik pakrikas būrys žmonių, grupių ir kryptių, kiekvienu momentu pasirengusių tarpusavyje kovoti, ginčytis ir net bartis dėl vienokio ar kitokio „krašto“ programos vykdymo būdo. Kai kurios „krajovcų“ atšakos labai artimos aneksionistams ir skelbia beveik tokią pačią aneksijos programą, kuri skiriasi tik tuo, kad aneksiją papildo tam tikromis savivaldos korektyvomis ir mano, kad ji turėtų apimti „nedalomą“ Lietuvos visumą. Dar kitos „krajovcų“ atšakos pripažįsta visišką nedalomos Lietuvos suverenumą ir beveik nesiskiria nuo nuosekliausių lietuvių valstybininkų, – tarp šių „krajovcų“ yra bent keli tokie, kurių reikalavimai garantuoti Vilniaus savivaldą Lietuvos viduje yra tokie kuklūs ir nuosaikūs, jog jiems tikrai galėtų pritarti lietuvių grupuotės. O tarp šių kraštutinių spalvų yra daugybė skirtingų tarpinių atspalvių ir jų kombinacijų“²³⁶.

²³⁴ Rys [M.Römer], „W sprawie wileńskiej“, *Litwa*, 1922 01 22, nr. 18.

²³⁵ Rys [M.Römer], „Problemata białoruski w polityce państwowej litewskiej“, *Litwa*, 1921 07 28, nr. 164; M.Römer, „Wilno–Kowno“, *Goniec Kowieński*, 1920 11 24, nr. 10.

²³⁶ Rys [M.Römer], „O ‘krajowcach’ wileńskich“, *Litwa*, 1921 02 15, nr. 36. O *Dienoraštyje* rašė: „Vartojant „krajovcų“ terminą, visada reikia atsiminti, kad šis terminas neapibūdina nei partijos, nei vienos programos. Beveik galima sakyti, kad yra tiek skirtingų programų, kiek ir „krajovcų“. „Krajovcai“ yra Ludwikas Abramowiczius, Witoldas Abramowiczius, Bronisławas Krzyżanowski, dr. Adolfas Narkiewiczzius, Marianas Świechowski, Marianas Kościakowski, Zygmuntas Jundziūšas, Aleksandras Zasztowtas, turbūt Stanisławas

Nors šioje stovykloje buvo tokių esminių skirtumų, jos vaidmuo sprendžiant Vilniaus klausimą tada buvo ypač svarbus. Žlugus viltims susitarti su lietuviais derybomis, teko ieškoti naujų būdų lenkų ir lietuvių ginčui išspręsti. Bandant ginkluota akcija priversti lietuvius sutikti sudaryti federaciją, sukurta Vidurio Lietuva. Vidurio Lietuva, kaip šią kvazivalstybę, pasiremdami generolu Stanisławu Bułak-Bałachowicziumi, pavadino „krajovcai“²³⁷, „iš vienos pusės, turėjo reikšti Vilnijos atskirumą nuo Lenkijos, o iš kitos – turėjo tapti priemone ir išėities tašku vienijant Lietuvą, sujungiant Vilnių ir Kauną lygiateisiais pagrindais, kad Lietuvą sudarytų dvi krašto sritys“. Kaip rašė M.Römeris, „krajovcai“ rėmėsi prielaida, kad Tarybos pradėtam Lietuvos kūrimo būdui, kuris buvo paremtas Vilnijos pavaldumu Kauno Lietuvai, negali pritarti Lietuvos lenkai. „Taigi ėmėsi taisyti pradėtos kurti vieningos Lietuvos trūkumus, gydyti valstybės santvarką, vienybę puoselėti kitu būdu“²³⁸.

Bagiński ir daugelis kitų. Kiekvienas jų savo krašto nusistatymą suvokia visiškai kitaip, nori visai ko kito ir visai kitaip siekia šį nusistatymą įgyvendinti. Juos jungia turbūt tik tai, kad visi yra prieš paprastą Lietuvos dalies (bent Vilniaus) inkorporavimą į Lenkiją, ir tuo jie skiriasi nuo aneksionistų. Jie nori atskiro Lietuvos valstybingumo, bet tik tokio, kad Lietuva nebūtų tautinė valstybė ir koku nors būdu susijungtų su Lenkija. Bet vieni objektu laiko istorinę Lietuvą su 1772 metų ribomis arba bent teritoriją tarp Dauguvos ir Berezinos, apimančią ir stačiatikių Baltarusiją, kitiems artimesnė lietuvių katalikiškos Lietuvos koncepcija, maždaug atitinkanti Lietuvos ir bolševikų Liepos sutartimi patvirtintas Lietuvos sienas, rytuose ir pietuose jas truputį pakoregavus; vieni nori vienos valstybės su vienu bendru Steigiamuoju Seimu Vilniuje, kiti pasisako už valstybę, kurią sudarytų trys pagrindiniai kantonai. [...] vieni sąjungą su Lenkija supranta kaip uniją arba federaciją, kitiems užtektų bendrų Lietuvos ir Lenkijos konvencijų, pirmiausia karinės konvencijos [...], vieni to nori siekti derybomis su Kaunu, kiti – vadinamuoju intervencijos metodu, [...] o šių srovių viduje ir tarp jų dar yra įvairių smulkių skirtumų. Kiek žmonių, tiek nuomonių“, M.Römer, *Dziennik*, t. 27, p. 231.

²³⁷ Literatūroje paplitusi nuomonė, kad šį pavadinimą pasiūlė W.Abramowiczius, „Projektų organizacijai kantonalnei Litwy oraz konfederacji polsko–litewskiej z 1921 roku“, in J.Bardach, *O dawnej i niedawnej Litwie*, p. 281. Kaip rašo Stanisławas Mackiewiczius, padalyti Lietuvą į tris kantonus 1919 m. pasiūlė Marianas Świechowski, St.Mackiewicz (Cat), *Historia Polski od 11 listopada 1918 r. do 17 września 1939 r.*, Warszawa, 1990, p. 136–137.

²³⁸ Rys [M.Römer], „O ‘krajowcach’ wileńskich“. O laikraščio *Głos Litwy* vedamajame rašė: „Kas teigia, kad, vienai tautai paminant kitos tautos valią ir diktuojant jai savo sąlygas, galima ilgai bendradarbiauti, tas daro klaidą, įrodančią, kad jis nežino elementarių žmogaus psichologijos pagrindų. Gali vilioti forsavimo, pavergimo, nors ir naudojant fizinę prievartą, kelias, nes tarsi yra lengvesnis, ypač jei kažkam atrodo, kad turi pakankamai jėgos, bet taip nesielgia valstybininkai, norintys kurti stabilią ateities valstybę“, M.Römer, [redakcinis straipsnis], *Głos Litwy*, 1920 10 24, nr. 9. Žr. taip pat Rys [M.Römer], „Aneksjonści i federaliści“, *Litwa*, 1921 12 02, nr. 278.

Tačiau šiuo būdu ne tik nepavyko patraukti lietuvių, bet, priešingai, jis dar labiau įplieskė lenkų ir lietuvių ginčą ir, nepaisant generolo Lucjano Żeligowskio žygio į Vilnių iniciatorių pastangų, padalijo Lietuvą. „Krajovcai“ tapo inkorporacijos šalininkų politikos vykdytojais, dėl to M.Römeris jų veiklą laikė nelogiška ir ragino juos verifikuoti krašto programą²³⁹.

M.Römeris buvo įsitikinęs, kad Lietuvos valstybingumo negalima kurti „Lenkijos intervencijos ir imperinių interesų metodais“, „nes toks kūrimas iš esmės pažeidžia Lietuvos valstybės suverenumą ir paverčia ją ne laisvu kraštu, o tarnaitė“²⁴⁰. Jis manė, kad Lietuvos lenkų kuriamas Lietuvos valstybingumas, kovojant prieš lietuvius, „tuo labiau kariaujant su jais ir liejant jų kraują“ yra didesnė nesąmonė negu pačių lietuvių pastangos kurti Lietuvą kovojant prieš Lietuvos lenkus²⁴¹.

Buvo taip pat įsitikinęs, kad Lenkija už intervencijos būdu suteiktą pagalbą pareikalaus atitinkamo atlygio savo valstybės interesų naudai. Neabejojo, kad Lenkijos valstybei būtų nenaudinga, jeigu Vilnius ir Kaunas taikiai sugyventų. Kartu apgailestavo, kad Vilniaus klausimas sprendžiamas Kaune ir Varšuvoje, taigi Lietuvos kūrimas tapo nebe vidaus, o tarp-tautinės politikos problema²⁴².

Pasak M.Römerio, kuriamos Lietuvos sienos turi būti tokios, kokias nustatė 1920 metų liepos 12 dienos Lietuvos ir Sovietų Rusijos sutartis. *Dienoraštyje* jis rašė: „Istorinės Lietuvos atkūrimo programą laikau neturinčia realaus pagrindo, nes neįmanoma atgaivinti reiškinį, kilusių kažkada visai kitomis istorinėmis sąlygomis, ir manau, kad su tuo negalėtų sutikti lietuviai, kurie taptų mažuma ir negalėtų pasiekti savo tautinės nepriklausomybės. Istorinę Lietuvą galima atkurti tik vykdant Lenkijos imperinę programą, kaip Lenkijos viešpatavimo vaisių. Demokratijos sąlygomis tai neįmanoma“²⁴³.

²³⁹ M.Römer, „Jeszcze o logice“.

²⁴⁰ M.Römer, *Dziennik*, t. 27, p. 229. O laikraštyje *Gazeta Krajowa* rašė: „negalima kurti valstybės nepriklausomybės, remiantis išorės jėgomis ir svetima pagalba, ypač jeigu šios jėgos ir pagalba naudojamos vienos piliečių dalies reikalavimams, prieštaraujantiems kitos dalies reikalavimams, paremti. Faktas, kad piliečiai, pasinaudojantys kitos valstybės intervencija, laiko ją sau artima, reikalo esmės nekeičia, nes vėlgį kitai daliai piliečių artima gali būti kita valstybė, kuria jie remsis kovoje prieš pirmąją“, M.Römer, „Jeszcze o logice“.

²⁴¹ M.Römer, „Wilno-Kowno“.

²⁴² Ten pat.

²⁴³ M.Römer, *Dziennik*, t. 27, p. 134. Žr. taip pat M.Römer, „Jeszcze o logice“.

M.Römeris manė, kad Lietuvos valstybingumas turi būti kuriamas susiejant abi – rytinę ir vakarinę – teritorijas, kartu nepritarė koncepcijai, kad Lietuvą reikia padalyti į du tautinius – lietuvių ir lenkų – regionus, arba kantonų koncepcijai, kuri, jo manymu, buvo paremta lokaliniu „užvaldymu“. Jis rašė: „Taigi reikia atsižvelgti į tautinius, visuomeninius ir regioninius veiksnius, bet iš anksto nekurti tautiniu ir regioniniu požiūriu išskirtinių darinių“. Taip pat atmetė vienos „krajovců“ atšakos propaguotą plebiscito idėją, nes „dviejų pusių tarpusavio neapykantos nuodai vykstant plebiscito kampanijai pagilins prarają tarp lietuvių ir lenkų Lietuvoje ir pablogins Lietuvos ir Lenkijos santykius“. Plebiscitas nulemtų prijungimą arba prie Lenkijos, arba prie Lietuvos. Prijungimas prie Lenkijos reikštų Lietuvos padalijimą, kurio „krajovcai“ siekė išvengti. Antruoju atveju, nors nepriklausomybė liktų išsaugota, tai vis tiek būtų prijungimas, o ne susitarimas, todėl „apie kūrinio ‘kokybę’ negalėtų būti kalbos“²⁴⁴.

Be to, M.Römerio nuomone, Lietuvos, apimančios Vilniją, vidaus santvarkos kūrimas yra antraeilis dalykas, kurį galutinai turėtų nuspręsti Lietuvos Steigiamasis Seimas, o ne išankstinė sutartis. Svarbiausiu ir sunkiausiu dalyku laikė Lietuvos valstybės santykių su Lenkija nustatymą. Teigė, kad kelti Lietuvos ir Lenkijos sąjungos tezę kaip sąlygą, kad Lenkija pripažintų Lietuvos nepriklausomybę, prieštarauja Lietuvos suverenitetui, taigi ir nepriklausomybei. Be to, sudarius tokią sąjungą, Lietuvai būtų primesta Lenkijos užsienio politika, o tai, pasak M.Römerio, būtų per anksti ir nerealu, nes, kaip rašė, negalima reikalauti, kad „nepriklausoma Lietuva taptų akiai priklausoma nuo Lenkijos būsimosios tarptautinės politikos. Nekyla abejonių, kad Lenkijos valstybė turės aiškų ne tik gynybinį, bet ir puolamąjį antivokišką frontą“²⁴⁵, – teigė jis.

M.Römerio nuomone, Lietuvos ir Lenkijos sąjungos poreikis „kilo tam tikra prasme savaimė, a posteriori ir būtent iš Lietuvos tautinės valstybės programos, sukurtos senos 1905 metų lietuvių formuluotės pagrindu, t.y. katalikiškos Lietuvos ribose“²⁴⁶.

²⁴⁴ Rys [M.Römer], „Krajowcy‘ a plebiscyt“, *Litwa*, 1921 02 16, nr. 37. Savo pažiūras skelbė ir Varšuvos spaudoje, žr. M.Römer, „Sprawa litewska“, *Przemyśle*, 1921 02 27, nr. 8.

²⁴⁵ M.Römer, „Wilno–Kowno“.

²⁴⁶ M.Römer, *Dziennik*, t. 27, p. 134.

Tam tikras susitarimo viltis M.Römeris siejo su Tautų Sąjunga, kurios iniciatyva 1921 metų balandžio 20 dieną prasidėjo Lenkijos ir Lietuvos derybos²⁴⁷. Jos nebuvo sėkmingos, nes nė viena pusė nesugebėjo eiti į kompromisą. Be to, lenkų pusė turėjo atsižvelgti į Vilnijos lenkų poziciją, o jie neigė Vilnijos prijungimo prie Lietuvos galimybę. Kita vertus, įtakos turėjo lietuvių baimė, kad, atgavus Vilnių sąjungos su Lenkija kaina, susilpnėtų Lietuvos valstybingumas, todėl lietuvių politikai negalėjo pritarti net antrajai, palankesnei lietuviams, Paulio Hymanso projekto versijai²⁴⁸. M.Römeris šiuo klausimu laikėsi kitokios nuomonės. Tiesa, sutiko, kad „sprendimas, paremtas Hymanso projekto principais, nepatenkina“, nes jis apribotų Lietuvos suverenumą „ir vietoj taikos ir susitarimo tikrai sukeltų nesantaikos ir karo židinių ilgiems metams“, bet kartu nemanė, kad šis sprendimas „Lietuvai būtų toks tragiškas, kaip baiminasi lietuviai“. M.Römerio nuomone, Paulio Hymanso pasiūlytas sprendimas – tai dviejų principų – „nepriklausomos Lietuvos principo ir Lenkijai arba gal Rusijai pavaldžios Lietuvos principo – kompromiso paieškos. Šių principų neįmanoma įgyvendinti kartu, taigi vis tiek vienas kuris nors nugalės“. M.Römeris buvo įsitikinęs, kad „nugalės lietuvių principas, nes jis yra tautinis, krašto istoriją grindžiantis jo raidos prielaidomis“. Bet orientacijos į Vakarus šalininkui M.Römeriui Lietuvos sąjunga su Lenkija buvo svarbi tuo, kad taip būtų išvengta jos pajungimo Rusijai²⁴⁹.

Nutrūkę pokalbiai Briuselyje reiškė bet kokių Lenkijos ir Lietuvos sąjungos planų žlugimą. Tai buvo ypač skaudus smūgis istorinės Lietuvos atkūrimo šalininkams ir federalistams. Pastarieji turėjo atsisakyti minties užmegzti Lenkijos ir Lietuvos federacinius ryšius ir ėmė remti Vilnijos prijungimą prie Lenkijos valstybės. Kartu išskėlė reikalavimą suteikti Vilniaus kraštui autonomiją Lenkijos valstybėje, tikėdamiesi, kad ateityje bus galima realizuoti federacijos idėją. Janas Jurkiewiczzius rašo: „Taip krašto koncepcija daugeliui jos šalininkų nuo nepriklausomos Lietuvos valstybės istorinėse ribose atkūrimo per sumanymus kur-

²⁴⁷ Apie Tautų Sąjungos tarpininko Paulio Hymanso pasiūlytų projektų turinį, Briuselio derybų eigą ir jų nesėkmės priežastis žr. „Projektų organizacijai kantonálnej Litwy“, in J.Bardach, *O dawnej i niedawnej Litwie*, p. 280–292.

²⁴⁸ P.Łossowski, *Po tej i tamtej stronie Niemna*, p. 192–194.

²⁴⁹ M.Römer, *Dziennik*, t. 28, p. 314.

ti dviejų kantonų Lietuvos federaciją su Lenkija susiaurėjo iki Vilnijos autonomijos šūkio²⁵⁰.

Tik keli žmonės, susitelkę aplink laikraštį *Przeгляд Wileński*, kaip L. Abramowiczius ir T. Vrublevskis, ir toliau idealu laikė „krajovcų“ Lietuvą, apimančią visą senąją Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. M. Römeris juos vadino „paskutiniais istorinės Lietuvos mohikanais“.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad M. Römerio pažiūrose galima pastebėti tam tikrą nuoseklumą keliant buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių suverenumo ir nepriklausomybės reikalavimą. Šis reikalavimas buvo tarsi Vilniaus „krajovcų“ demokratų programa maximum. Iš pradžių M. Römeris manė, kad tą idealą galima įgyvendinti suteikiant Lietuvos ir Baltarusijos žemėms autonomiją Rusijos valstybės sudėtyje. Kilus karui ir atsiradus Lenkijos nepriklausomybės perspektyvai, M. Römeris pasisakė už Lenkijos ir Lietuvos unijos atkūrimą ir net, netikėdamas, kad tuo metu Lietuvos valstybė galėtų tapti savarankiška, – už galimą Lietuvos ir Baltarusijos žemių prijungimą prie Lenkijos valstybės. Manė, kad blogiausia išeitis būtų, jeigu istorinės Lietuvos žemės vėl atitektų Rusijai arba būtų prijungtos prie Vokietijos. Taip pat manė, kad anksčiau ar vėliau Lietuva ir Baltarusija taps savarankiškos ir nebebus nei Lenkijos, nei Rusijos „pakraščiais“. Tokį M. Römerio įsitikinimą lėmė demokratinės jo pažiūros į tautines problemas. Savo nusistatymu jis buvo artimas liaudininkams, tikėjo valstietišku naujų tautų ateitimi.

Ypač svarbi M. Römerio politinės sistemos dalis buvo tautinio klausimo sprendimas Lietuvos ir Baltarusijos žemių viduje. Krašto koncepcija, teigianti visų krašto tautų lygiateisiškumą, artima Austrijos socialistų idėjai, M. Römerio nuomone, turėjo tapti ir istorinės Lietuvos žemių įteisinimo svertu, ir tautinės santaikos krašto viduje garantija. Stiprėjantys tautiniai ginčai buvo svarbiausia priežastis, kodėl šios koncepcijos beveik nepalaikė plačioji visuomenė. Nepaisant to, „krajovcų“ demokratų skelbiami krašto principai iš dalies švelnino tautinius vaidus.

Bendradarbiaudamas su federalistais, M. Römeris ypač pabrėžė federacijos „savanoriškumą“ ir tuo skyrėsi nuo Juzefo Pilsudskio ir kitų lenkų federalistų. Entuziastingai sveikino besikuriančią Lietuvos valstybę. Manė, kad tai yra svarbiausias dalykas, o šios valstybės vidaus

²⁵⁰ J. Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej*, p. 237.

tvarkos klausimas – antraeilis. Pasisakydamas už Vilniaus priklausymą Lietuvos valstybei, buvo linkęs siūlyti atskirą Rytų krašto statusą. Dėl to išskėlė koncepciją, kad lietuvių pusė turėtų „palenkti į save“ Vilnių. Šios koncepcijos, kaip ir ankstesnės krašto koncepcijos, siautėjančio nacionalizmo epochoje nebuvo įmanoma įgyvendinti. Bet nesėkmė nemenkina M.Römerio idėjų vertės.